

Normatif Güç Kavramı ve *Realpolitik* arasında Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkeleri ile İlişkileri

Hatice Yazgan
Çankırı Karatekin Üniversitesi

AVRUPA BİRLİĞİ (AB) GÜVENLİK KİMLİĞİ TARTIŞMALARI VE ORTA ASYA

Avrupa Birliği'nin (AB) başta Bosna ve Irak savaşları olmak üzere çeşitli uluslararası krizlerde etkin bir rol oynayamaması ve üye devletler arasında dış politika alanında güçlü bir birliktelik sergilenememesi sıklıkla tartışılan ve eleştirilen bir noktadır.¹ AB üyesi ülkeler arasındaki dış politika ve savunmaya ilişkin çatışan çıkarlar yanında, oybirliği ilkesinin karar almayı zorlaştırması ve ekonomik öncelikler nedeniyle güvenlik sorunlarının arka plana atılması gibi yapısal nedenler AB'nin askeri alanda etkin bir rol oynamasını engellemektedir.² Bu eksiklik, AB'nin askeri bir güç olmaktan ziyade uluslararası hukuka dayalı, ekonomik bir ilişki ağıyla sürdürülen, bu bağlamda yumuşak güç özellikleri ağır basan bir uluslararası aktör olarak betimlenmesine neden olmaktadır. Ancak, askeri alandaki etkinliğin artırılması gerektiği yönündeki görüşler ile mevcut sivil güç niteliğinin sürdürülmesi yönündeki görüş farklılıkları, AB güvenlik kimliğinin tam anlamıyla netleştirilmediğini göstermektedir. Süregelen tartışmalarla birlikte, AB'nin ilişki kurduğu her farklı uluslararası kriz alanı ya da bölge AB güvenlik kimliği açısından yeni bir deneyimi oluşturmaktadır. Bu çerçevede, Orta Asya ülkeleri ile ilişkiler de bu bağlamda değerlendirilebilecek bir nitelik arz etmektedir.

Yukarıda belirtilen yapısal eksiklikler unutulmamak kaydıyla, AB'nin genişleme süreci kapsamındaki ülkeler yanında, başta Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu bölgeleri ve 'Komşuluk Politikası' kapsamındaki ülkelerle ilişkilerine bakıldığında, kendi içinde tutarlı ve devamlı politikalar uyguladığı görülmektedir. Genişleme kapsamındaki ülkelere

1. Bu konuda bkz., Michael Smith, "The EU as an International Actor," Jeremy J. Richardson (der.), *European Union: Power and Policy Making*, birinci baskı (Londra ve New York: Routledge, 1996) içinde, ss.247-262; William Wallace, "Foreign and Security Policy: The Painful Path from Shadow to Substance," Helen Wallace, William Wallace ve Mark A. Pollack (der.), *Policy Making in the European Union*, beşinci baskı (Oxford ve New York: Oxford University Press, 2005) içinde, ss.429-456; ve Adrian Treacher, "From Civilian Power to Military Actor: The EU's Resistable Transformation," *European Foreign Affairs Review*, 9 (2004), ss.49-50.
2. Sevilay Kahraman, "Avrupa Birliği'nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası," Çağrı Erhan ve Deniz Senemoğlu (der.), *Avrupa Birliği Politikaları* (Ankara: İmaj Yayıncılık, 2007) içinde, s.189; ve Christopher O. Meyer, "European Defence: Why Institutional Socialisation is Not Enough," *Oxford Journal on Good Governance*, 2/1 (Mart 2005), ss.51-54.

koşulluluk ilkesi bağlamında dış politika yanında iç politika düzenlemelerini değiştirecek nitelikte düzenlemeler öngörmesi, çevre ülkeler ile ilişkilerinde ise yine belirli şartlar dâhilinde destek programlarının uygulanması söz konusu politikanın ana hatlarını oluşturmaktadır.

Konu üzerine yapılan çalışmalarda çokça atıfta bulunulan Ian Manners'ın makalesi AB'nin doğrudan ilişki kurduğu ülkelerde başta idam cezasının kaldırılması olmak üzere neden olduğu reform niteliğindeki değişiklikleri açıklayarak, AB'nin norm yayıcı, dönüştürücü gücünü ve bu bağlamda normatif niteliğini vurgulamaktadır.³ Gerçekten de AB aday ülkeler için öngördüğü ve Kopenhag Kriterleri'nde ifadesini bulan demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi noktalar AB'nin aşağıda tanımlanacak Orta Asya politikalarında da uygulanan temel noktalar olarak ortaya çıkmaktadır.

Bazı görüşler, AB'nin uyguladığı, yumuşak güç özellikleri ağır basan ve değerlere dayalı Orta Asya politikasını kısa vadede sonuçlar üretme olasılığı bulunmayan ve bölge gerçeklerine eğilmeyen bir politika olarak betimlemektedir.⁴ Ancak aşağıda da açıklanacağı üzere, AB politikası çeşitli eksikliklerine rağmen kendi içinde tutarlılığı olan bir politikadır.

Aşağıda öncelikle AB'nin Orta Asya stratejisinin ana hatları ortaya konacak, söz konusu stratejiye temel eleştiriler açıklanacak ve AB normatif gücünün sağlanması bakımından performansı değerlendirilecektir.

1990'LI VE 2000'LI YILLARDA AB'İN ORTA ASYA'YA BAKIŞI

Aralık 1991 tarihi itibarıyla bağımsızlıklarını kazanan beş Orta Asya ülkesi—Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Özbekistan—jeopolitik önemleri ve sahip oldukları zengin doğal kaynaklar nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, Çin gibi güçlerin güç ve çıkar mücadelesine konu oldular. Ancak, adı geçen Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarının ilk yıllarında AB'nin doğrudan ilgisini çekmemiş, bölge ile ilişkiler başta Almanya olmak üzere bazı üye ülkelerin girişimleriyle sınırlı kalmıştır.

3. Ian Manners, "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?" *Journal of Common Market Studies*, 40/2 (Haziran 2002), ss.235-258. AB'nin normatif ve etik niteliğine ilişkin görüşler için bkz., Lisbeth Aggestam, "Introduction: Ethical Power Europe?" *International Affairs*, 84/1 (Ocak 2008), ss.1-11; Tim Dunne, "Good Citizen Europe," *International Affairs*, 84/1 (Ocak 2008) ss.13-28; ve Adrian Hyde-Price, "A 'Tragic Actor'? A Realist Perspective on 'Ethical Power Europe,'" *International Affairs*, 84/1 (Ocak 2008), ss.29-44.

4. International Crisis Group, "Central Asia: What Role for the European Union?" (Asya Raporu, No. 113, 10 Nisan 2006).

Bunun temel nedenlerinden biri o dönemde başta Balkanlar olmak üzere AB'nin Avrupa içi sorunlara ve daha da önemlisi genişlemeye ağırlık vermesidir. 1991 yılı sonunda yapılan ve AB'nin siyasi anlamda bir bütünlük ortaya koyma konusunda yeni somut adımlar attığı Maastricht Zirvesi AB'nin ortak dış politika ve güvenlik politikası oluşturma konusunda erken bir girişimini sembolize etmektedir. Nitekim, Körfez Savaşı sırasında üye ülkeler arasında görüş farklılıkları AB'yi uluslararası alanda zor duruma düşürmüştür.⁵ Ancak, söz konusu görüş farklılıkları yanında oluşum sürecindeki AB dış politikasının bazı yapısal sorunları AB'nin siyasi alanda sıklıkla eleştirilmesine neden olmuş ve halen de olmaktadır.

1990'lı yılların başından 2000'li yılların başına kadar AB girişimleri, 'Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri'ne Teknik Yardım' ('Technical Aid to the Commonwealth of Independent States' [TACIS]) kapsamında sürdürülmüş, ancak aşağıda ayrıntıları verilecek 2007 yılındaki stratejiye kadar esas itibarıyla teknik düzeyde işbirliği alanlarıyla sınırlı kalmıştır. TACIS kapsamında bölge ülkelerinin serbest piyasa ekonomisine geçişleri ve demokrasinin yerleştirilmesi için düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. 1990'lı yılların sonunda imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları AB'nin bölge ile daha ciddi şekilde ilgilenmeye başladığının kanıtı sayılabilir.⁶

Bölge ülkeleri ile AB arasında 1990'lı yılların sonunda imzalanan ve içerik olarak siyasi konuları da kapsayan anlaşmalar yanında bazı önemli uluslararası olaylar da AB'nin Orta Asya politikasında değişikliğine gitmesine neden olmuştur. Özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra uluslararası camiada terörizmle mücadele kapsamında özellikle önem kazanan Afganistan ve çevresindeki ülkeler, AB'nin de bölgeyi dikkate alan politikalar geliştirmesine neden olmuştur. Bunun yanında, AB'nin 2003 yılında oluşturduğu 'Avrupa Güvenlik Stratejisi' belgesinde terörizm, kitle imha silâhlarının yayılması, bölgesel çatışmalar, başarısız devletler ve örgütlü suçlar gibi sınır aşan sorunlar AB'nin güvenliğini tehdit eden temel tehditler olarak ortaya konmuştur.⁷ Söz konusu sorunların kaynaklarından biri de Orta Asya ülkelerinin jeopolitik olarak çok kritik bir yerde bulunmalarıdır. Bu tehditler, müdahale edilmediği takdirde uzun vadede çok daha tehlikeli olabilecek ve istikrarsızlık yaratabilecek türden olduklarından, AB, küresel bir güç olarak, bu konularda inisiyatif alması gerektiğini düşünmektedir. Bunun yanında, AB'nin

5. AB dış ve güvenlik politikasını tarihsel bir perspektiften inceleyen bir çalışma için bkz., Simon Duke, *The Elusive Quest for European Security: From EDC to CFSP* (Basingstoke ve New York: Macmillan Press, 2000).

6. Desmond Dinan (der.), *Avrupa Birliği Ansiklopedisi, 1* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), ss.224-228.

7. 'A Secure Europe in a Better World—European Security Strategy' (Brüksel, 12 Aralık 2003).

enerji arzı güvenliğinin sağlanması, üye ülkelerin enerji bağımlılığı—yani, Rusya’ya olan bağımlılığın kırılması gereği—ve kaynakların çeşitlendirilmesi konuları da zengin doğal kaynakları bulunan Orta Asya ülkeleri ile bağlantı kurmak için AB’nin temel gerekçelerini oluşturmaktadır. Buna ek olarak, Orta Asya ülkeleri 2004 yılında başlatılan Avrupa Komşuluk Politikası kapsamına giren ülkelerin komşuları olarak AB’nin ilgi ve etki alanına girmiştir.⁸

AB ORTA ASYA POLİTİKASININ ANA HATLARI

Mevcut durumda AB’nin Orta Asya politikasının temelini 2007 yılının ilk yarısında Almanya dönem başkanlığı sonunda kabul edilen ve 2007–2013 yılları için AB’nin Orta Asya politikasını düzenleyen ‘Avrupa Birliği ve Orta Asya: Yeni bir Ortaklık Stratejisi’ başlıklı belge oluşturmaktadır.⁹ Bölgeye yönelik ilk siyasi strateji olarak kabul edilen ve bölgede güvenlik, istikrar ve kalkınmayı hedefleyen bu belgede Orta Asya ülkelerinin kendilerine özgü önceliklerine yer verilmekte ve AB tarafından bu önceliklerin geliştirilmesi ve koşulların iyileştirilmesine vurgu yapılmaktadır.

Bu strateji ile bölgeye yönelik yaklaşımların etkinliğini arttıracak ve bir önceki teknik yardım programı TACIS’in kapsamının ötesine geçen bir yaklaşım oluşturulmuştur. Söz konusu stratejide siyasi vurgu ön plandadır. Buna göre, Orta Asya’da güvenlik ve istikrarın korunması için AB hedefleri tanımlanmıştır. Başlıca uygulama alanları olarak ekonomik refahın artırılması, iyi yönetim, demokratikleşme, hukukun üstünlüğü ve insan hakları belirlenmiştir. Enerji alanında işbirliğine de vurgu yapılmıştır.

Stratejide AB ve Orta Asya ülkelerinin enerji güvenliğinin sağlanması ve ihraç kanallarının, talep ve arz yapılarının ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesinde ortak çıkarları olduğu vurgulanmaktadır. Enerjinin sektörel yapısına ilişkin ve piyasaya girişi ko-

---

8. 2001 yılındaki politika değişikliğinin nedenleri konusunda ayrıntılı incelemeler için bkz., Avrupa Birliği Konseyi Genel Sekreterliği, “The European Union and Central Asia: Strategy for a New Partnership” (Ekim 2007), ss.9-10 ve “European Community Regional Strategy Paper for Assistance to Central Asia for the Period 2007-2013” (Brüksel, 2007), ss.4-7 (http://ec.europa.eu/external_relations/central_asia/rsp/07_13_en.pdf).

9. “The European Union and Central Asia: Strategy for a New Partnership.” Almanya dönem başkanlığı Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi ve bir strateji oluşturulması konusunu öncelik olarak kabul etmiştir (Bkz., Gernot Erler, “Towards a new EU Ostpolitik? Russia, Eastern Europe and Central Asia” (Alman Devlet Bakanı Erler’in Washington, D.C.’de 2007 yılı Şubat ayında yaptığı konuşmanın metni. Bu metne şu internet adresinden ulaşılabilir: http://www.fesdc.org/documents/TowardsanewEU-Ostpolitik_000.pdf).

laylaştırıcı kapsamlı tedbirlerin alınması gereğinin altı çizilmektedir. Bu bağlamda 2004 yılındaki Bakü Girişimi kapsamında devam eden düzenli enerji diyalogunun devam ettirilmesi kararı alınmıştır. Bu konudaki gelişmeler Enerji Şartı ve ikili anlaşmaların hükümlerince sürdürülecektir. Bu bağlamda Strateji kapsamında AB'nin özellikle üzerinde durduğu konu bölgede yeni enerji kaynaklarının ortaya çıkarılması ve enerji altyapısının güçlendirilmesidir. AB bunun yanında, yeni enerji nakil hatlarının geliştirilmesi, üreticiler için yeni ihraç piyasalarının bulunması ve en önemlisi de yeni bir Hazar-Karadeniz-AB enerji nakil koridorunun oluşturulması konusunda da destek vermek amacındadır. Bu bağlamda bütünleşmiş bir Orta Asya enerji piyasası oluşturulması için yatırımlar teşvik edilecektir.¹⁰

Strateji, tüm işbirliği alanlarında AB ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesini öngörmektedir.¹¹ İlişkilerin güçlendirilmesi başlıca dışişleri bakanlarının düzenli toplantıları yoluyla siyasi diyalogun güçlendirilmesi, insan hakları alanında diyalogun güçlendirilmesi, eğitim, hukukun üstünlüğü, enerji ve ulaştırma, çevre ve su, sınır yönetimi ve uyuşturucu ile mücadele konuları da dâhil olmak üzere ortak tehditlerle mücadele ve ticaret-ekonomi alanlarında işbirliği yoluyla olacaktır.¹² Strateji aşağıda ayrıntıları verilen AB yardımı ile desteklenecektir. Orta Asya ülkeleri de bu Strateji'ye taahhütlerini bildirmişlerdir.

Stratejinin, beş Orta Asya ülkesine uygulanmasında, söz konusu ülkelerin özelliklerine göre yorumlanabilecek farklılaştırılmış biçimlerinden söz edilebilir. Buna göre, 'Ulusal Öncelik Düzenlemeleri' ('National Priority Papers') adı altında Strateji'nin her bir Orta Asya ülkesi için araçları, uygulanışı ve diğer konular hakkında düzenlemelerine yer veren özel açıklamaları mevcuttur. Bu anlayışa paralel olarak, üç adet AB Bölgesel Girişimi oluşturulmuştur. Bu girişimlerin ilki eğitim, ikincisi mevcut ikili insan hakları diyalogu kanalıyla devam eden hukukun üstünlüğü, sonuncusu da enerji konusu ile bağlantılı olarak su ve çevre konularıdır.¹³

10. "The European Union and Central Asia: Strategy for a New Partnership," ss.19-20.

11. Konu ile ilgili ayrıntılar için şu internet sayfasına bkz., 'EU's Relations with Central Asia' (http://ec.europa.eu/external_relations/central_asia/index_en.htm).

12. Stratejide yer alan çevrenin korunması, iklim değişikliği ve su yönetimi ile temiz suya erişim konuları AB'nin çevrenin korunmasını AB güvenliğinin bir parçası olarak gören genel yaklaşımına uygun biçimde vurgulanan konular arasındadır. Aynı vurgu için Avrupa Birliği'nin Orta Asya nezdindeki özel temsilcisi Büyükelçi Pierre Morel'in 6 Mart 2008'de Tükmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta yaptığı konuşmanın metnine bkz.: Pierre Morel, "The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership" (http://www.osce.org/documents/eea/2008/03/30317_en.pdf).

13. Pierre Morel, "EU Inter Institutional Debates over Central Asia," *EUCAM Watch—EU-Central Asia Monitoring*, No. 3 (Nisan 2009), s.3 (http://www.eucentralasia.eu/fileadmin/user_upload/PDF/Newsletters/EUCAMWatch3.pdf).

Haziran 2008’de Konsey ve Avrupa Komisyonu’nun AB Orta Asya Stratejisi’nin uygulanmasına ilişkin hazırladığı ortak ara değerlendirme raporunda Strateji’nin uygulanması bakımından gelişimin teşvik edici olduğu, tüm öncelik alanlarında siyasi diyalog ve işbirliği bakımından gelişme kaydedildiği belirtilmiştir. Strateji’nin önceliklerinin yerine getirilmesi için bölge ülkelerinin AB ile işbirliği içinde oldukları, AB’nin de istenilen düzeyde performansını sürdürdüğü belirtilmektedir. Özellikle İnsan Hakları Diyalogu kapsamında beş ülkenin koordinatörünü atadığı ve işbirliği içinde olduğu vurgulanmaktadır. Üst düzey siyasi diyalog da yerleştirilmiştir.¹⁴

Ara değerlendirme raporundan sonra Orta Asya ile ilişkilerin daha da derinleştirildiğini gösteren bazı diğer belgeler de hazırlanmıştır. Buna göre, siyasi diyalogun geliştirilmesi amacıyla Eylül 2008 tarihinde Paris’te düzenlenen toplantıya atıf yapılmış, insan hakları diyalogu kapsamında da gelişmeler kaydedildiği vurgulanmıştır. Eğitim konusu, üzerinde en fazla durulan ve ilgi çeken konulardan biridir. Buna göre, Orta Asya ülkelerinde öğrenim gören öğrenciler için burs ve değişim programları ile AB’de eğitim konusunda eğitim fuarları düzenlenmiştir. Bununla birlikte, ‘Orta Asya Araştırma ve Eğitim Ağı’ (‘Central Asia Research and Education Network’ [CAREN]) kurulması konusunda girişimler devam etmektedir. Söz konusu ağ ile Orta Asya ve AB araştırma kurumları arasında yüksek internet erişimli bir ağ kurulması planlanmaktadır. Hukukun üstünlüğü konusunda ise bölge ülkelerinde seminerler ve yargı alanında eğitim seminerleri düzenlenmektedir.¹⁵

ORTAKLIK VE İŞBİRLİĞİ ANLAŞMALARI

Strateji’nin yanı sıra AB’nin Orta Asya ülkeleri ile imzaladığı Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları ve belirli sektörlere yönelik anlaşmalar bulunmaktadır. Buna göre, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile anlaşmalar 1 Temmuz 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Tacikistan ile anlaşma onaylanma aşamasındadır. Bu nedenle ilişkiler ticari hükümleri kapsayan bir ara anlaşma ile yürütülmektedir. Türkmenistan Ortaklık ve İşbirliği An-

14. “Joint Progress Report by the Council and the European Commission to the European Council on the implementation of the EU Central Asia Strategy,” 24 Haziran 2008. Metin için bkz., http://ec.europa.eu/external_relations/central_asia/docs/progress_report_0608_en.pdf.

15. Daha ayrıntılı bilgi için Avrupa Komisyonu’nun dış ilişkiler ile ilgili internet sitesindeki sayfaya bkz.: ‘EU Strategy Implementation’ (http://ec.europa.eu/external_relations/central_asia/docs/factsheet_strategy_implementation_en.pdf).

laşması Mayıs 1998 tarihinde imzalanmış ancak ülkedeki insan hakları durumu nedeniyle henüz yürürlüğe girmemiştir. Ticari hükümlerin uygulanması için ara anlaşma Avrupa Parlamentosu tarafından Nisan 2009 tarihinde onaylanmıştır.¹⁶ Söz konusu anlaşmalar tercihli olmayan anlaşmalardır ve taraflar birbirlerine en çok kayırılan ülke statüsü vermektedir. Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organisation [WTO]) üyeliği AB'nin ilgili ülkelerle daha yakın ticari ilişkiler kurmak için öne sürdüğü önemli şartlardan biridir. Kırgızistan 1998 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne katılmış, Türkmenistan başvurmamış, Tacikistan 2001, Özbekistan 1994 yılında başvurmuştur. Ancak katılma müzakereleri henüz ilk aşamalarda. Kazakistan ise daha ileri bir safhada bulunmaktadır.¹⁷ Kazakistan ile imzalanmış olan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması incelendiğinde, kapsamlı düzenlemeler öngörüldüğü görülmektedir. Anlaşma'nın 1. Madde'sinde ortaklığın amaçlarının taraflar arasında siyasi ilişkilerin geliştirilmesine olanak sağlayacak bir siyasi diyalogun kurulması için uygun bir çerçevenin sağlanması, taraflar arasında ticaret, yatırım ve uyumlu ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve böylece sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanması, yasal, ekonomik, sosyal, mali, sivil, bilimsel, teknolojik ve kültürel işbirliği için temel sağlanması, Kazakistan'ın demokrasisini geliştirmesi ve ekonomik gelişme ile piyasa ekonomisine geçişin tamamlanmasının desteklenmesi konuları sayılmaktadır.¹⁸

AB ORTA ASYA POLİTİKASININ ARAÇLARI

Yaklaşık onbeş yıldan beri Orta Asya ülkeleri TACIS kapsamında hibe şeklinde 1.3 milyar euroyu aşan yardımdan faydalanmışlardır. 2007-2013 döneminde AB söz konusu ülkelere yapılacak yardım için beş yeni araç geliştirmiştir. Buna göre, TACIS programının yerini alan ve 12 Aralık 2009 tarihinde uygulanmaya konulan 'Kalkınma İşbirliği Aracı' ('Development Co-operation Instrument' [DCI]) coğrafi ve tematik program-

16. Avrupa Komisyonu'nun dış ilişkiler ile ilgili internet sitesindeki sayfaya bkz.: 'EU's Relations with Central Asia, Partnership and Cooperation Agreements,' (http://ec.europa.eu/external_relations/central_asia/pca/index_en.htm).

17. Avrupa Komisyonu'nun ticaret ile ilgili internet sitesindeki sayfaya bkz.: 'Regions, Central Asia' (http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/regions/central-asia/index_en.htm).

18. Avrupa Komisyonu'nun dış ilişkiler ile ilgili internet sitesindeki sayfaya bkz.: 'The European Union and the Republic of Kazakhstan, Partnership and Cooperation Agreement' http://ec.europa.eu/external_relations/kazakhstan/index_en.htm (23.11.2009)

ları kapsamaktadır.¹⁹ 2002 ile 2006 yılları arasında yürürlükte kalan Avrupa İnişyati-fi'nin ('European Initiative') yerine onun geliştirilmiş ve dönüştürülmüş hali olan 'Avrupa Demokrasi ve İnsan Hakları Aracı' ('European Instrument for Democracy and Human Rights' [EIDHR]) 2006 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu 'araç' demokrasi ve insan hakları konularında bölge ülkelerine destek sağlama amacındadır.²⁰ 'İstikrar Aracı' ("Instrument for Stability" [IFS]) ise barışı koruma, örgütlü suç, terörizm, sınır aşan tehditlerle mücadele, nükleer kriz ya da kitle imha silâhlarının yayılması tehditlerine karşı yardım konularında bölge ülkelerine destek sağlamaktadır.²¹

2007-2013 dönemi için oluşturulan Bölgesel Strateji belgesi kapsamında bölgeye yönelik toplam yardım miktarı 750 milyon eurodur. Söz konusu yardımın hem sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve yoksulluğun azaltılması, hem de bölge ülkeleri ve bu ülkeler ile AB arasında yakın bölgesel işbirliğinin tesis edilmesi amacıyla harcanması öngörülmüştür. Buna göre, bütçenin %30-35'i bölgesel işbirliği ve iyi komşuluk ilişkileri, %40-45'i yoksulluğun azaltılması ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi, %20-25'i de iyi yönetim uygulamalarının artırılması ve ekonomik reform üzerine harcanmak üzere planlanmıştır.²²

AB'nin Strateji'sine ek olarak, 2007-2010 ve 2011-2013 yıllarını kapsayan iki ayrı dönem için yıllık gösterge programları oluşturulmuştur. Her yıl bölge ülkeleri için yıllık eylem planları hazırlanmakta ve her bir ülke için de özel programlar düzenlenmektedir. AB ile Orta Asya ülkeleri arasındaki işbirliği ulaştırma ve enerji alanlarında piyasaların bütünleştirilmesi ile bu ülkelerin küçük ve orta boy işletmeleri arasında bağların güçlendirilmesi konularına yoğunlaşmaktadır. Bu alanlarda 'Central Asia Invest' ('Orta Asya Yatırım') programı, 'Interstate Oil and Gas Transport to Europe' (INOGATE) programı²³ ve 'Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia' (TRACECA)

19. 'Development Co-operation Instrument' için Avrupa Komisyonu'nun dış işbirliği programları ile ilgili internet sitesindeki şu sayfaya bkz.: http://ec.europa.eu/europeaid/how/finance/dci_en.htm.

20. 'European Instrument for Democracy and Human Rights' için Avrupa Komisyonu'nun dış işbirliği programları ile ilgili internet sitesindeki şu sayfaya bkz.: http://ec.europa.eu/europeaid/how/finance/eidhr_en.htm.

21. 'Instrument for Stability' için Avrupa Komisyonu'nun dış ilişkiler ile ilgili internet sitesindeki şu sayfaya bkz.: http://ec.europa.eu/external_relations/ifs/index_en.htm.

22. Avrupa Komisyonu'nun dış ilişkiler ile ilgili internet sitesindeki şu rapora bkz.: 'European Community Regional Strategy Paper for Assistance to Central Asia for the Period 2007-2013' (http://ec.europa.eu/external_relations/central_asia/rsp/07_13_en.pdf).

23. INOGATE programı AB ile Karadeniz ve Hazar Denizi kıyısındaki ülkeler ile onların komşuları arasında uluslararası enerji işbirliğini dört konuda desteklemek üzere oluşturulmuş bir programdır. Bu amaçlar: 1) Enerji piyasalarının bütünleştirilmesi; 2) Enerji güvenliğinin sağlanması; 3) Sürdürülebilir enerji alanında gelişimin desteklenmesi; ve 4) Bölgeye yatırım çekilmesi. Bu konuda şu internet say-

programları²⁴ mevcuttur. Çevre konusunda toprak kaybının önlenmesi, biyoçeşitliliğin sağlanması, doğal kaynakların korunması, su, ormancılık, endüstriyel kirlenme ve iklim değişimi konularında programlar geliştirilmiştir. Eğitim ve bilimsel faaliyetler konusunda uluslararası işbirliğini arttırmaya yönelik girişimler söz konusudur. Bu bağlamda aynı zamanda bölge ülkelerinin yüksek ve teknik eğitim sistemlerinin *réformé* edilmesi ile AB ülkeleri ve Orta Asya ülkeleri araştırma merkezleri arasında bağların kuvvetlendirilmesi konularında faaliyetler öngörülmüştür. 'Trans-Eurasia Information Network' (TEIN)²⁵ ve 'Trans-European Mobility Scheme for University Studies' (Tempus)²⁶ programları bu kapsamda değerlendirilmelidir. Sınırların denetimi ve uyuşturucu kaçakçılığının önlenmesi konusunda altyapı çalışmaları ve sınır-gümrük personelinin eğitimi konularında 2002 yılında 'Border Management Programme in Central Asia' (BOMCA) ['Orta Asya Sınır Yönetim Programı'] ve 'Central Asia Drug Action Programme' (CADAP) ['Orta Asya Uyuşturucu Eylem Programı'] başlatılmıştır.²⁷

Görüldüğü gibi, AB, Orta Asya için oluşturduğu stratejide, bir yandan bölgenin bütünü için düzenlemeler getirirken bir yandan da her ülkenin kendi özel ihtiyaçlarına yö-

---

fasına bkz., "INOGATE Energy Portal: EU, the Littoral States of the Black & Caspian Seas and Their Neighbouring Countries" (<http://www.inogate.org>) ve özellikle de, http://www.inogate.org/inogate_programme/about_inogate.

24. 'Yeni İpek Yolu' ('New Silk Road') olarak da bilinen TRACECA programı uluslararası ulaşım ağlarının geliştirilmesi yoluyla Karadeniz, Kafkaslar ve Orta Asya ülkelerinin siyasi ve ekonomik kalkınmasını amaçlayan bir programdır. 1993 yılında gerçekleştirilen Brüksel Konferansı ve Deklarasyonu ile ilkeleri oluşturulan programa şu an 13 ülke dâhildir. Program kapsamında 1996-2006 yılları arasında 61 projeye teknik yardım sağlanmıştır (TRACECA ile ilgili şu resmi internet sayfasına bkz.: <http://www.traceca-org.org/default.php?l=en> TRACECA programının bölgede başta Asya Kalkınma Bankası tarafından olmak üzere gerçekleştirilen diğer yatırımlar da dikkate alınarak güncelleştirilmesi yönünde bir görüş için bkz., Michael Emerson ve Evgeny Vinokurov, *Optimisation of Central Asian and Eurasian Trans-Continental Land Transport Corridors* (EUCAM—EU-Central Asia Monitoring, Working Paper 07, Aralık 2009), ss.4-18 (<http://www.fride.org/publication/697/optimisation-of-central-asian-and-eurasian-trans-continental-land-transport-corridors>).
25. Trans-Eurasia Information Network' (TEIN)—yani, Trans-Avrasya Bilgi Ağı—araştırma projelerinin yürütülebilmesi için 10 Asya ve Pasifik ülkesi arasında geniş kapsamlı internet bağlantısının yapılandırılması amacıyla oluşturulmuştur. Bu konuda şu internet sayfasına bkz.:<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/08/269&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.
26. 'Trans-European Mobility Scheme for University Studies' ('Üniversite Çalışmaları için Trans-Avrupa Dolaşım Planı') AB'nin Doğu Avrupa, Orta Asya, Batı Balkanlar ve Akdeniz bölgelerinde üniversitelerarası işbirliği projeleri yoluyla yüksek öğrenimin modernleştirilmesini destekleyen bir programdır (Avrupa Komisyonu'nun eğitim ve öğretim ile ilgili internet sitesindeki şu sayfaya bkz., http://ec.europa.eu/education/external-relation-programmes/doc70_en.htm).
27. BOMCA hakkında <http://bomca.eu-bomca.kg/>, CADAP hakkında da <http://cadap.eu-bomca.kg/> internet sitelerine bakılabilir. Ayrıca bkz., "European Community Regional Strategy Paper for Assistance to Central Asia for the Period 2007-2013."

nelik programlar oluşturmuştur. Her ülke için o ülkeye özgü düzenlemelere gidilmesi olumlu bir gelişme iken, AB'nin geleneksel yaklaşımında programlara uyum sağlayan ülkenin daha fazla yardım alması söz konusu olduğundan, uygulamada performans düşüklüğü nedeniyle ülkeler arasında farklar oluşması tehlikesi de vardır.

AB 2005 yılında bölgeye bir özel temsilci atamıştır. AB Komisyonu Temsilciliği ilk olarak 1994 yılında Kazakistan'ın o zamanki başkenti Alma-Ata'da açılmış, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek ve Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de de temsilcilikler oluşturulmuştur. 2005 yılında Kazakistan'ın şimdiki başkenti Astana'da bir ofis hizmete girmiştir. Delegasyon 2007 yılında Astana'ya taşınmıştır. Özbekistan'da kurulan bir 'Avrupa Evi' ('Europa House') teknik düzeyde hizmet vermektedir.²⁸

AB İLE ORTA ASYA ÜLKELERİ ARASINDA TİCARİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER

Orta Asya ülkeleri AB ile olan ticari ve ekonomik ilişkilerinde 'Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi'nden ('Generalized System of Preferences' [GSP]) faydalanmaktadır. Özellikle son beş yıldır AB'nin bölge ülkelerinin temel ticari partneri olduğu görülmektedir. 2007 yılı rakamlarına göre, Orta Asya ülkelerinin toplam dış ticaretinin %29.1'i—yani, yaklaşık üçte biri—AB ile yapılmaktadır. AB'nin Orta Asya ülkeleri ile ticareti ise düşük düzeydedir. AB'nin Orta Asya'daki en büyük ticari partneri olan Kazakistan ile olan ticari ilişkisi bile AB'nin dünya ile tüm ticaretinin %0.7'sini teşkil etmektedir. Orta Asya ülkelerinin AB'ye ihracatı ham petrol, gaz, metaller ve pamuk lifinden ibarettir. AB'nin ihracatı ise ağırlıklı olarak makine ve ulaştırma ekipmanlarından oluşmaktadır. 2007 yılı verilerine göre, AB'nin Orta Asya'ya mal ihracatı 7.5 milyar euro, bölgeden mal ithalatı ise 15.4 milyar eurodur.²⁹ Bölge ülkeleri ile AB arasındaki ticari ilişkilere bakıldığında Kazakistan'ın en yoğun ticari faaliyette bulunan ülke olduğu görülmektedir. Özellikle 2002 yılından itibaren ekonomik ve ticari ilişkiler yoğunlaşmıştır. Kazakistan toplam dış ticaretinin %40'ını AB ile gerçekleştirmektedir. Kazakistan'ın AB'ye ihracatı %80 oranında petrol ve doğalgazdan oluşmaktadır. Ancak hidrokarbon—petrol ve doğalgaz—dışında AB ile bölge ülkeleri arasında kayda değer başka bir ticari ilişki olmaması ve Orta Asya ülkelerinin Kazakistan dışında orta sınıfa dahi sahip olmaması ekonomik ilişkilerin AB açısından ne kadar orantısız ve kırılgan olduğu

28. 'Europa House' internet sitesi için bkz., <http://www.europahouse.uz/en>.

29. Avrupa Komisyonu'nun ticaret ile ilgili şu internet sayfasına bkz.: 'Regions—Central Asia' (http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/regions/central-asia/index_en.htm).

nu göstermektedir. Ancak yine de bu durum AB'nin siyasi anlamda bölgeye girmesine olanak sağlamaktadır.³⁰

BÖLGE ÜLKELERİNİN AB'YE YAKLAŞIMI

Beş Orta Asya ülkesinin de AB ile Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzaladığı ve fonlardan yararlandığı göz önüne alındığında, bu ülkelerin de AB ile bağlantı kurma konusunda bir istekliliği olduğu açıktır. AB ve Orta Asya ülkeleri ilişkileri üzerine akademik ve resmi belgeler genellikle Batı kaynaklıdır. Bölge ülkelerine ilişkin verilerde genellikle bu kaynaklardan elde edilebilmektedir. Buna göre, esas itibarıyla bu ülkelerin AB'yi mali kaynak olarak gördüğü belirtilmektedir.³¹

Bölge ülkelerinin genel anlamda demokratik standartlar bakımından AB kriterlerinin *çok* altında olduğu görülmektedir. Bölgedeki sorunlar gerek ülkelerin iç sorunlarından, gerekse Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, Çin, Hindistan gibi güçlerin bölgedeki güç mücadelesinden kaynaklanmaktadır. Tüm Orta Asya devletlerinde ortak olan özelliklerin başında yolsuzluk,³² kötü yönetim, demokratik ve adil seçimlerin olmaması, kişiselliğe dayalı *patronage*, yakınları kayırma, basın³³ ve ifade özgürlüğünün sınırlılığı dikkati çekmektedir. Devlet başkanlarının sınırsız yetkileri, ülkelerin kazanç kaynakları-

30. Sébastien Peyrouse, *Business and Trade Relationships between the EU and Central Asia* (EUCAM—EU-Central Asia Monitoring, Working Paper 01, Haziran 2009), ss.4-13 (<http://www.fride.org/publication/624/business-and-trade-relationships-between-the-eu-and-central-asia>).

31. Anna Matveeva, *EU Stakes in Central Asia* (EUISS—European Union Institute for Security Studies, Chaillot Paper No: 91, Temmuz 2006), s.94 ([http://www.iss.europa.eu/nc/actualites/analysisbooks/select_category/16/article/eu-stakes-in-central-asia/?tx_ttnews\[pS\]=1136070000&tx_ttnews\[pL\]=31535999&tx_ttnews\[arc\]=1&cHash=513cbe8420](http://www.iss.europa.eu/nc/actualites/analysisbooks/select_category/16/article/eu-stakes-in-central-asia/?tx_ttnews[pS]=1136070000&tx_ttnews[pL]=31535999&tx_ttnews[arc]=1&cHash=513cbe8420)).

32. Bu konuda en fazla bilinen yolsuzluk örneği 'Kazakhgate'dir. Tengiz petrol yataklarının işletim hakkını kazanmak isteyen Batılı şirketlerin Amerikalı işadamı ve Nazarbayev'in 'danışmanı' James Giffen aracılığıyla 1996'da Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ve üst düzey Kazak yetkililere toplam 78 milyon dolar rüşvet verdiği iddiasıyla 2003 yılında New York'ta başlatılan yargı süreci 'Kazakhgate' olarak bilinmektedir.

33. Basın özgürlüğünün kısıtlanmasının bir örneği Kazakistan'da Temmuz 2009'da Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in AB, Amerika Birleşik Devletleri ve AGİT'in sert eleştirilerine rağmen, internet ve basın özgürlüğüne önemli kısıtlamalar getiren yasayı imzalamasıdır. Bu yasanın basın için önemli bir baskı aracı işlevi göreceği ve mevcut haksız uygulamaları artıracığı düşünülmektedir (Nargis Kassenova, *The Impact of the Global Economic Crisis on Central Asia and its Implications for the EU Engagement* (EUCAM—EU-Central Asia Monitoring, Working Paper 05, Ekim 2009), s.5—rapora <http://www.fride.org/publication/664/the-impact-of-the-global-economic-crisis-on-central-asia-and-its-implications-for-the-eu-engagement> adresinden ulaşılabilir). AB'nin 2007 yılında uygulamaya başladığı stratejisinin demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi konularda ilerlemeyi

nın devlet başkanları ve aile efradı tarafından kontrol edilmesi ve eski ve yeni ekonomik seçkinler arasındaki mücadele dikkati çeken en önemli özelliklerdir.³⁴

Bürokrasinin iyi işlememesinden dolayı, ülke içi ve ülkelerarası ticaret oranı çok düşüktür ve ithalat ve ihracatta gecikmeler yaşanmaktadır. Bu durum bölge içi ekonomik bütünleşmenin olmadığını da göstergesidir. Bunun yanı sıra dengesiz gelir dağılımı ve yoksulluğun bu ülkelerin en önemli sorunlarından olduğunun belirtilmesi gerekir.³⁵ Beş ülke de ekonomik entegrasyonun farklı aşamalarında. En zengin Kazakistan, en yoksul Tacikistan ve Kırgızistan olarak gösterilmektedir. Gerçekten de Tacikistan Orta Asya cumhuriyetleri içinde en yoksul olan ve, dolayısıyla, AB yardımına en fazla muhtaç olan ülkedir. Fiziksel altyapı eksiklikleri, kamu hizmetlerine erişim oranının düşük olması ve işsizlik oranının yüksek olması mevcut diğer sorunlardır.

Bunun yanında mevcut küresel ekonomik krizin Orta Asya ülkelerinde yoksulluğu daha da derinleştirdiği ve mevcut liderlerin iç politikadaki otoriter eğilimlerini arttırdıkları yönünde bilgilere rastlanmaktadır.³⁶ Bu durumda, AB'nin yürütmeye çalıştığı politikanın uygulama zorlukları daha da fazla ortaya çıkmaktadır. Ekonomik kriz aynı zamanda bölge ülkelerinin dış yardım gereksinimini arttırdığından, Rusya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve AB arasında bölge üzerindeki etki rekabetini daha da hızlandırmıştır.³⁷ Ekonomik ve idari alanlardaki sorunlar yanında iç siyasi sorunlar da bölge ülkelerinin sıklıkla karşılaştığı sorunlardandır. Başta 1992 ile 1997 yılları arasında Tacikistan'da yaşanan iç savaş ve 2005 yılında Özbekistan'da Andican Ayaklanması'nın kanlı biçimde bastırılması, devlet/halk karşıtlığını göstermiştir. Kırgızistan'da yine 2005 yılındaki iktidar değişikliğinin ardından yaşanan karışıklık ve kargaşa ile Avrupa'nın Afganistan'a tahhütleri gibi konular AB'nin dikkatinin bölgeye çevrilmesine neden olmuştur. Kökten- ci İslam tehlikesi yanında, bölgenin uyuşturucu trafiğinde transit noktası olması bölgeye verilen önemi daha da arttırmıştır.³⁸

---

sağladığı, ancak Orta Asya ülkelerindeki basın özgürlüğünü ilgilendiren sorunların AB'nin yeterince ilgi göstermediği bir konu olduğunu vurgulayan bir görüş için, bkz.: Gulnura Toralieva, "The EU's Approach to the Development of Mass Media in Central Asia," *EUCAM Watch— EU-Central Asia Monitoring*, No. 6 (Haziran 2009), ss.1-5 (<http://www.fride.org/publication/622/the-eu%27-s-approach-to-the-development-of-mass-media-in-central-asia>).

34. Anna Matveeva, *EU Stakes in Central Asia*, ss.11-20.

35. "European Community Regional Strategy Paper for Assistance to Central Asia for the Period 2007-2013," s.13.

36. Nargis Kassenova, *The Impact of the Global Economic Crisis on Central Asia and its Implications for the EU Engagement*, s.4.

37. Nargis Kassenova, *The Impact of the Global Economic Crisis on Central Asia and its Implications for the EU Engagement*, s.10.

38. Anna Matveeva, *EU Stakes in Central Asia*, s.8.

Bölge ülkeleri, bir yandan Rusya ile ikili ilişkilerini korurken, bir yandan da AB, Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Japonya ve İran ile de ilişkilerini sürdürmektedir. Bunun yanında, 'Shanghai İşbirliği Örgütü' ('Shanghai Cooperation Organisation' [SCO]), Rusya ile 'Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü' ('Collective Security Treaty Organisation' [CSTO]) ve NATO 'Barış İçin Ortaklık Programı' ('Partnership for Peace Programme') içinde yer almaktadırlar. Rusya ve Çin bölge ile güvenlik ve ekonomik gerekçeleri öne sürerek yakından ilgilenmektedir. Her ne kadar Rusya ve Çin bölgenin ekonomik anlamda gelişmesine yardım etseler de yerel otoriter liderlere mali ve manevi destek sağlamakta, temelinde bu ülkelerin demokratikleşmesine katkıda bulunmamakta ve siyasi anlamda gelişimlerini sınırlamaktadırlar. Bir başka deyişle, Rusya ve Çin bölgeye mali destek sağlamakta, ancak devlet ve toplum arasındaki ilişkilerde model oluşturacak bir *vision* sunamamaktadırlar. Bu bağlamda, AB'nin rolü diğer aktörlerden farklı olarak ortaya çıkmaktadır.

Rusya, başta güvenlik gerekçesiyle, bölge ülkeleri ile yakın ilişkiler kurmuştur. Zaten Sovyetler döneminde bölge ülkeleri ile kurulan ekonomik bağlar, dil hâkimiyeti, enerji hatları gibi pek çok konu bakımından Rus etkisi açıktır. Burada, Türkmenistan dışındaki tüm Orta Asya devletlerinin Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü üyesi olduğunu belirtmek gerekir. Söz konusu örgüt, Rusya'nın liderlik ettiği askerî ve siyasî bir örgüt olup güvenlik endişeleriyle oluşturulmuştur. Bunun yanında Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi hidrokarbon yönünden zengin ülkeler Rusya'nın enerji ihraç planları açısından çok önemli bir yer tutmaktadır. Rusya bu Orta Asya petrol ve gazının Avrupa'ya ihracı konusunda müdahalede bulunmaya çalışmakta ve kendisini dışlayıcı alternatif güzergâhlar konusunda hassasiyetini belli etmektedir. Ekonomik açıdan da Orta Asya bölge ülkeleri Rus şirketlerinin en aktif olduğu alanlardan biridir. Bu bağlamda, 'Avrasya Ekonomik Topluluğu'na ('Eurasian Economic Community' [EAEC ya da EurAsEC]) Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan üyedir. Özbekistan 2006'da katılmış olduğu 'Avrasya Ekonomik Topluluğu'ndaki üyeliğini 2008 yılında askıya almıştır. Söz konusu birliğin amacı, ekonomik bütünleşme ve kalkınma projelerinin finanse edilmesidir. Üst düzey yetkililerinin de ifade ettiği gibi, Rusya kendisini bölgenin doğal hamisi—patronu—olarak görmektedir.³⁹ Rusya, bölge ülkelerinin doğal kaynakları için temel ihraç güzergâhı olmasının ekonomik avantajını kullanmaktadır. Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'daki petrol ve doğalgaz kaynaklarının neredeyse tamamı Rusya'nın boru hatları ile Karadeniz ve Avrupa'ya ihraç edilmektedir. Bu çerçevede bir başka görüşe göre, Na-

39. Nargis Kassenova, *The Impact of the Global Economic Crisis on Central Asia and its Implications for the EU Engagement*, ss.9-12.

bucco ve Güney Kafkasya koridoru gibi alternatif ihrac güzergâhları AB kadar söz konusu ülkelerin de çıkarına olan bir noktadır.⁴⁰

Çin açısından bölge ülkeleri Xinjiang (Shinjang) Uygur Özerk Bölgesi'nin komşusu olması nedeniyle önem taşımaktadır. Bu bağlamda, güvenlik endişeleriyle kurulan ilişkinin önemli bir ekonomik boyutu da bulunmaktadır. Shanghai İşbirliği Örgütü Çin için güvenlik ve ekonomik endişelerinin giderilmesi bakımından önem taşımaktadır. Çin'in bölgeye yatırımları artmaktadır; bir serbest ticaret bölgesi kurma girişimleri ise bölge ülkeleri tarafından kabul görmemiştir. Çin'in Kazakistan ve Türkmenistan ile doğalgaz anlaşmaları ve boru hattı inşa çalışmaları mevcuttur.⁴¹

Çin ve Rusya'nın bu denli etkin olduğu bir coğrafyada Orta Asya ülkelerinin dış politika davranışlarına bakıldığında çok yönlü bir dış politikayı tercih ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda, Orta Asya ülkeleri açısından Rusya'nın hâkimiyeti doğal görülse de diğer aktörlerin bölgeyle ilgilerine bu ülkeler ılımlı yaklaşmaktadırlar; Rus etkisini Amerikan etkisiyle dengelemekte, Çin ile ilişkilerini geliştirmekte, AB ile etkileşimlerini sürdürmektedirler.⁴²

AB'NİN ORTA ASYA POLİTİKASI ÜZERİNE GENEL DEĞERLENDİRME

AB'nin Orta Asya ülkelerine yönelik 'Avrupa Komşuluk Politikası' ('European Neighbourhood Policy' [ENP]) ve Balkan ülkelerine yönelik 'İstikrar ve Ortaklık Süreci' ('Stabilisation and Association Process' [SAP]) kapsamındaki politikalara paralel olarak bölge işbirliğine yönelik programlar, ülkelerle ikili anlaşmalar, eylem planları ve adı geçen bölgelere yönelik yardım programları oluşturduğu ve genel eğilimden farklı olmadığı görülmektedir. Ancak, Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkilerde AB'nin normatif gücünün sağlanması için bir anlamda yaptırım gücü oluşturan koşulluluk ilkesi, AB'ye aday ya da gelecekte üye olması beklenen ülkelerde olduğu gibi uygulanmamaktadır. Zira bu ülkelerin AB'ye uzak gelecekte dahi üye olması söz konusu olmadığından mali yardım dışında bu ülkeleri *motivé* edecek tam üyelik hedefi bulunmamaktadır. Bu bağlamda,

40. Nicolás de Pedro, "The EU in Central Asia: Incentives and Constraints for Greater Engagement," Mario Esteban ve Nicolás de Pedro (der.), *Great Powers and Regional Integration in Central Asia: A Local Perspective* (Madrid: Exlibris Ediciones S. L, 2008) içinde, s.124.

41. Nargis Kassenova, *The Impact of the Global Economic Crisis on Central Asia and its Implications for the EU Engagement*, s.,9.

42. Nargis Kassenova, *The Impact of the Global Economic Crisis on Central Asia and its Implications for the EU Engagement*, s.10.

AB'nin bölgeye yönelik stratejisinin uygulama zorluğu ortaya çıkmaktadır.⁴³ AB politikasının uygulama zorluğu, bölge ülkelerinin başta demokrasi, hukukun üstünlüğü, yönetim gibi konulardaki temel eksiklikleri yanında bölgenin zengin doğal kaynakları nedeniyle Rusya, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri gibi güçlerin etkisine son derece açık olmasından da kaynaklanmaktadır. AB'nin özellikle 2001 yılından itibaren bölgeye yönelik stratejisinin başta enerjiye bağımlılık ve güvenlik olduğu yukarıda belirtilmişti. Söz konusu yaşamsal nedenler yanında AB'nin bu bölgeye yönelik düzenlemelerinde geleneksel Avrupalı değerlerinden taviz vermemesi, bu çerçevede üzerinde durulması gereken önemli bir noktayı oluşturmaktadır.⁴⁴

Kimi görüşlere göre, AB bir yandan bölgeye yönelik reformları sürdürürken, bir yandan da enerji kaynaklarına erişimi sağlayabilmek için bölge hükümetleri ile bağlantılarını güçlendirmek ve mevcut istikrarı sürdürmek ikilemini çözmek durumundadır.⁴⁵ Aslında bu ifadede 'ikilem' olarak tarif edilen politika, AB'nin gerçekte istikrarlı olarak uygulamaya devam ettiği politikadır. Bir başka deyişle, AB'nin salt enerji arzının güvenliğini sağlamak üzere bölgeyle ilgilenmesi ve bölge için düzenlediği 2007-2013 yıllarını kapsayan Strateji belgesinde de belirtildiği gibi, başta eğitim olmak üzere, demokrasi ve ekonomik reform üzerine yoğunlaşmaması, geleneksel politikasından sapma olarak görülmelidir. Zira, bu durumda AB politikasının Rusya ve Çin politikasından bir farkı kalmayacaktır. Bu durumda mevcut politika, geleneksel politikasının devamlılığını teyid eden bir politika olarak görülmelidir. Ancak bu durum söz konusu politikanın eksiklikleri olmadığı anlamına gelmemelidir. Nitekim genel anlamda AB dış ve güvenlik politikası konusunda yapılan eleştirilere burada da yer vermek mümkündür. Bunlardan bir tanesi de AB üyesi ülkeler arasında görüş farklılıkları olması konusudur.⁴⁶ Nitekim Al-

43. Bu yönde bir görüş için bkz., Esra Hatipoğlu, "Avrupa Birliği-Orta Asya İlişkilerinde Yeni bir Stratejiye Doğru (mu)?" *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 3/5 (Kış 2008), s.18.

44. Bazı görüşlere göre, bu durum olumsuz bir sonucu da beraberinde getirmektedir. Bu yaklaşıma göre, AB, Orta Asya ülkelerine demokratik standartlarının düşük olması nedeniyle eleştirel şekilde yaklaştığı ve bu ülkeleri Avrupa'dan gerek kültürel, gerekse siyasi standartlar bakımından uzak ve farklı olarak algıladığı için, başından beri sorunlu bir politika geliştirmiştir (Esra Hatipoğlu, "Avrupa Birliği-Orta Asya İlişkilerinde Yeni bir Stratejiye Doğru (mu)?" s.16).

45. Nicolás de Pedro, "The EU in Central Asia: Incentives and Constraints for Greater Engagement," s.127. Başka bir görüşe göre ise, "AB ciddi bir küresel aktör olarak kalmak istiyorsa yakın komşularının ötesindeki bölgelerle zorunlu olarak ilişki kurmak gerekliliği ile Birlik'in değerlerine bağlılık konularını uzlaştırmak için bir yol bulmalıdır" (Neil J. Melvin, "The European Union's Strategic Role in Central Asia," *Centre for European Policy Studies—Policy Brief*, No. 128 (Mart 2007), s.1).

46. Örneğin, 2005 yılında Özbekistan'da Özbek yetkililerin silâhsız halka orantısız güç uyguladığı ve kanlı biçimde bastırdığı Andican Ayaklanması'ndan sonra AB Özbek yetkililere vize yasağı getirmiş ve bazı yaptırımlar uygulamıştır. Ancak, buna rağmen Almanya gibi ülkelerin Özbekistan ile diyalogun koparılmaması yönünde telkinleri olduğu görülmektedir (Bu yönde bir görüş için bkz.: Hedi Wegener, "Central Asia: At Last Europe May Be Getting Its Act Together," *Europe's World* (Bahar 2007).

manya başından beri bölge ile en fazla ilgilenen ülkedir ve beş ülkede temsilciliği bulunmaktadır.

Bunun yanında AB'nin Orta Asya Stratejisi'nin jeopolitik hesapları daha fazla dikkate alması ve vurgulaması yönünde eleştirilere de rastlanmaktadır. AB'nin Strateji'yi uygularken, Çin, Rusya ve Hindistan ile ilişkilerini nasıl düzenleyeceğine dair bir ifade bulunmamakta, jeopolitik konulara değinilmemektedir.⁴⁷ Bu çerçevede, AB'nin Orta Asya politikasının önündeki en önemli açmazlarından biri Rusya ve Çin gibi iki önemli bölge gücüne rağmen politikasını nasıl sürdürebileceği konusudur.⁴⁸ Ancak, AB'nin bölgede jeopolitik bir aktör olarak algılanmamasının bölge hükümetleri tarafından gizli bir gündemi olmadığı yönünde olumlu bir görüntü yaratarak, bölgeye girmesini kolaylaştırdığı yönünde görüşler de vardır.⁴⁹ Ayrıca, AB'nin Orta Asya Stratejisi'nin bahse konu Orta Asya ülkelerini AB'nin doğu sınırı olarak betimlemesini doğru bulmayan görüşler vardır. Bir başka deyişle, Strateji'de Orta Asya, Avrupa ile Asya arasında köprü rolü ile tanımlanmamaktadır. Oysaki 1980'lerden itibaren Çin'in ve 1990'lardan itibaren Rusya'nın dünyaya açılmasıyla birlikte söz konusu ülkeler dünyanın önemli dinamik ekonomilerini birleştiren bir konumda yer almaktadırlar. Avrasya'nın tam merkezinde bulunan bu bölge başta Rusya, Çin ve Hindistan'ın yaşamsal çıkarları nedeniyle, AB'nin doğu sınırının sonu olarak değil, Avrasya bölgesindeki temel aktörlerle olan bağıını simgelemektedir. Bir başka deyişle, bu ülkeler AB'nin uluslararası hareket sahası olan jeopolitik bölgede temel bir faktör olarak dikkate alınmalıdır.⁵⁰

AB'nin bölgede etkin olan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilâtı (AGİT)—'Organisation for Security and Co-operation in Europe' (OSCE)—Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşların faaliyetleri nedeniyle hareketlerinin kısıtlandığı ve bu nedenle bölgede inisiyatif alırken aktif bir tutum takınmadığı yönünde görüşler de vardır.⁵¹ Ancak AB'nin diğer uluslararası kuruluşlar ile işbirliği içinde olması, AB

47. Michael Emerson ve Johannes Linn, "East Meets West-Reorienting the EU's Central Asia Strategy," *EUCAM Watch—EU-Central Asia Monitoring*, No. 3 (Nisan 2009), ss.1-2.

48. AB'nin bölgede jeostratejik bir amacının olmadığından hareketle, Çin'in enerjiden, ekonomik alana pek çok konuda AB ile ortak çıkarının olduğu ve Rusya'nın Orta Asya'yı arka bahçesi olarak görmesinden duyduğu rahatsızlıktan dolayı Çin'in AB ile pek çok konuda işbirliği içinde olabileceğine dair görüşler bulunmaktadır (Böyle bir değerlendirmeye örnek olarak bkz., Yuqun Shao, *The EU's Central Asia Policy and Its Implications for China* (Bonn: Deutsches Institut für Entwicklungspolitik, Discussion Paper No.9, 2008), s.20.

49. Nicolás de Pedro, "The EU in Central Asia: Incentives and Constraints for Greater Engagement," s.132.

50. Michael Emerson ve Johannes Linn, "East Meets West-Reorienting the EU's Central Asia Strategy."

51. Esra Hatipoğlu, "Avrupa Birliği-Orta Asya İlişkilerinde Yeni bir Stratejiye Doğru (mu)?" ss.16-17.

güvenlik kimliğinin çok taraflılık ve uluslararası hukuka uygunluk gibi özelliklerinin bir yansımasıdır.

AB politikasına ilişkin olarak üzerinde durulan konulardan biri de AB'nin 2001 yılından sonra geliştirdiği stratejisinde, bir önceki TACIS programında belirtilen teknik konulardan ziyade siyasi konulara yer vermesi noktasıdır. Bu bağlamda, bölge ülkeleri ile ilişkiler projelere dayanan teknik işbirliğinden stratejik işbirliğine doğru evrilmiştir. Ancak, AB'nin strateji değişikliğinin kısa vadede istenen sonucu veremeyeceği yönündeki görüşlerin temel dayanak noktaları, bölge ülkelerinin baskıcı rejim özellikleri, AB üyesi ülkelerin stratejik çıkarları nedeniyle demokratikleşme konusunda Orta Asya ülkelerine baskı yapmak istememeleri ve Orta Asya devletlerinin ayrıcalıklı liderlerinin AB'nin tercih ettiği sivil toplumun gelişmesi ve iyi yönetim gibi konulara sıcak bakmamaları olarak belirtilmektedir.⁵²

Hâl-i hazırda Orta Asya devletlerinin genelinde sivil toplum kuruluşlarının (STK) yoğun faaliyetleri olduğu bilinmektedir. Örneğin, Kazakistan'da 2005 yılı itibarıyla 5,000 civarında kayıtlı kuruluş bulunduğu bilinmektedir. Bu kuruluşlardan %90'ı başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Batılı kaynaklarından finanse edilen yabancı ve yerel STK'lardır. 11 Eylül olaylarından sonra Amerikan fonlarının yerel STK'lara yoğun şekilde aktarıldığı bilinmektedir.⁵³

AB'nin Orta Asya politikasının sonuçlarına bakıldığında bölgede görünürlüğünün arttığı açıktır. Tüm bölge devletleri ile ilişkiler geliştirilmiş ve Avrupa Yatırım Bankası'nın ('European Investment Bank' [EIB]) söz konusu ülkelere yatırım yapabilmesi için gerekli zemin hazırlanmıştır.⁵⁴ Yeni AB stratejisinde eğitim konusuna ve bu kapsamda öğrenci değişim programları ve akademik işbirliği konularına önem ve öncelik verilmesinin AB'nin bölge stratejisinin uzun dönemli düşünüldüğünü göstermesi kadar bölgede olumlu gelişmeler için en etkin araçlardan biri olduğu da vurgulanmalıdır. Bu çerçevede özellikle Kazakistan-AB ilişkilerine değinmek yerinde olur. Kazakistan, AB'nin yaklaşık on yıldır petrol üreten ve ihraç eden bir ülke olarak önem verdiği ülkeler arasında gelmektedir. Kazakistan 'Avrupa Yolu' adı altında bir devlet programı oluşturmuştur.⁵⁵ AB

52. Ertan Efeğil, "Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikasının Analizi: Proje Bazlı Yaklaşımdan Stratejik İşbirliği Anlayışına Geçiş," *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, No. 16 (Kasım 2008), ss.65-82.

53. Fırat Purtaş, "Kazakistan'da Sivil Toplum Kuruluşları, İç ve Dış Politikaya Etkileri," *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 1/1 (2006), s.3.

54. Nargis Kassenova, *The Impact of the Global Economic Crisis on Central Asia and its Implications for the EU Engagement*, s.11.

55. Söz konusu programda Kazakistan'ın Avrupa ülkeleri ile kapsamlı bir işbirliği geliştirmesinin stratejik çıkarı olduğu, AB'nin de genel olarak Orta Asya ülkelerine, özel olarak da Kazakistan'a ilişkin kap-

Kazakistan'ın Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organisation [WTO]) üyeliği için mali destek vermiştir. Ancak Haziran 2009 tarihinde Kazakistan Rusya ve Beyaz Rusya ile birlikte 2010 yılının başında bir gümrük birliği tesis edeceğini ve Dünya Ticaret Örgütü'ne bir birlik olarak katılmak isteklerini belirtmiştir. Bu durum aslında jeopolitik hesaplar doğrultusunda alınmış bir karardır.⁵⁶ AGİT başkanlığı AB'nin de Kazakistan açısından desteklediği bir konudur. Başkanlık hem Kazakistan'ın uluslararası politikasının Avrupalı boyutunu gösteren, hem de AB-Kazakistan ilişkilerini güçlendiren bir nokta olarak görülmektedir. Bu AB ile Kazakistan arasındaki ilişkide çift taraflı olarak oldukça istenen bir durumdur. Kazakistan'da bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren üst düzey yetkililer tarafından ülkenin Avrupa ile bağlarını geliştirmesi gereğine vurgu yapılmıştır. Ülkenin Rusya ile yıllardan beri var olan ilişkisine ve aralarındaki uzun sınıra rağmen, Kazakistan Avrupa ile Komşuluk Politikası'na dâhil olabilme, AGİT dönem başkanlığı ve Avrupa Konseyi'nde gözlemci statüsü elde etme gibi konularda aktif politika izlemiştir. Bu arada, Rusya ile ilişkilerinin göz ardı edilmediğini gösterir şekilde ülkenin Avrasyalı karakteri de vurgulanmıştır.⁵⁷ 2006 yılı sonunda enerji alanında işbirliğini geliştirmek için bir 'Karşılıklı Anlayış' belgesi imzalanmıştır.⁵⁸ Bu çerçevede Kazakistan örneğinde görüldüğü gibi AB stratejisinin belirli somut hedeflere ulaştığı görülmektedir.

Netice itibariyle AB'nin mevcut Orta Asya politikasının belirli eksikliklerine rağmen kendi içinde tutarlı bir politika olduğu söylenebilir. AB'nin karşılaştığı güçlüklerin nedenlerinin bir kısmını da yapısal sorunlar ile mücadele eden ve kısa vadede demokratikleştirilmesi mümkün olmayan bölge ülkeleri oluşturmaktadır. Ancak yine de, AB'nin bölgede salt bir mali destek veren ülke görünümünden çıkması gerekmektedir. Bu çerçe-

---

kapsamlı bir politika geliştirdiğinin altı çizilmektedir. Programda üç ana hedef belirtilmektedir: 1) Kazakistan ile Avrupa devletleri arasında teknoloji, enerji, ulaşım, teknik düzenlemeler, ticaret ve ekonomik bütünleşme, KOBİ'lerin gelişimi, insani boyut ve hayat standartlarının geliştirilmesi konularında işbirliğinin artırılması; 2) Kazakistan'ın Avrupa ile hukuki ve kurumsal ilişki temelini geliştirilmesi; 3) Kazakistan'ın 2010 yılında AGİT başkanlığı için koşulların oluşturulması (*State Programme "The Path to Europe" 2009–2011* (Astana, 2008 [Unofficial Translation]) (http://www.eucentralasia.eu/fileadmin/user_upload/PDF/other_related_publications/path_to_Europe.pdf).

56. Nargis Kassenova, *The Impact of the Global Economic Crisis on Central Asia and its Implications for the EU Engagement*, s.12.

57. Neil J. Melvin, "The European Union, Kazakhstan and the 2010 OSCE Chairmanship," *Security and Human Rights*, 20/1 (Mart 2009), ss.42-47. *Security and Human Rights* dergisinin Mart 2009 sayısı özel olarak Avrupa Birliği bağlamında Kazakistan'ın AGİT ve NATO ile ilişkilerine ayrılmıştır. Bu sayıdaki makaleler ve konular için bkz., <http://brill.publisher.ingentaconnect.com/content/mnp/hels2/2009/00000020/00000001;jsessionid=761a7ccpbml6t.alice>.

58. 'Memorandum of Understanding on Co-operation in the Field of Energy between the European Union and the Republic of Kazakhstan,' 4 Aralık 2006 (http://ec.europa.eu/energy/international/international_cooperation/doc/mou_kazakshtan_en.pdf).

vede değerlere dayalı dış politikasının amaçlarını gerçekleştirmek için AB bölgedeki önemli aktörlerin stratejilerini de dikkate alarak kendi rolünü netleştirmelidir. AB'nin jeopolitik bağlamda kendi rolünü ortaya koyması, demokratikleşme, hukukun üstünlüğü gibi amaçlarını yerine getirmesini ve bölge ülkeleri ile ilişkilerini istenen düzeye çıkarmasını sağlayacaktır. Hatta AB, bölgede Rusya ve Çin'in oyuna dâhil olması ile avantaj kazanacak bir pozisyondadır. Zira, gerek Çin, gerekse Rusya bölgede karşılıklı olarak birbirlerinin hegemonya kurmasını istemediklerinden, AB'yi dengeleyici bir güç olarak görme eğilimine girebilirler. Bu durum AB'nin geleneksel değerlere dayalı görünümünü olumsuz etkileyecek bir durum değildir; tam tersine, bölge ile ilgili *visionunu* netleştirme anlamına gelecektir.⁵⁹ Bir başka deyişle, bölge ülkelerinin demokratik anlamda kısa vadede istenen seviyeye gelememeleri nedeniyle AB'nin izlemesi gereken politika aşamalı olarak geliştirilmeli, Rusya ve Çin de mevcut politikalara eklenmeli ve uzun dönemli bir siyasi yaklaşım geliştirmelidir.⁶⁰

SONUÇ

AB'nin Orta Asya politikası 1990'lı yılların başından günümüze kadar aşamalı bir biçimde teknik işbirliğinden stratejik ortaklığa doğru ilerlemiştir. Bölgenin başta enerji arzı ve güvenliğinin sağlanması konusunu da kapsar bir biçimde ekonomik ve—özellikle 11 Eylül sonrası uluslararası ortamında etkisiyle—siyasi öneminin artması, AB'nin de bölgeye kayıtsız kalamayarak kapsamlı ekonomik ve siyasi düzenlemeler geliştirmesini sağlamıştır. Ancak, AB'nin Orta Asya politikası genel eğilimine uygun olarak sivil güç özellikleri göstermesi nedeniyle eleştirilere uğramaktadır.

Bölgenin özellikle enerji kaynakları yönünden zengin olması ve Amerika Birleşik Devletleri yanında, başta Rusya ve Çin gibi ülkelerin etkilerine açıklığı, bölge ülkelerinin demokratik standartların oldukça altında kalan yapılarıyla birleşince AB normatif gücünün etkililiğinin sınanması açısından önemli bir örnek olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede enerji kaynaklarına erişimin sağlanması ve güvenlik endişelerinin bertaraf edilmesi amaçlarını taşıyan AB stratejisi, normatif AB standartlarından taviz vermeden sürdürülmektedir. Çeşitli eksikliklerine rağmen bu şekilde söz konusu stratejinin genel AB

59. Nicolás de Pedro, "The EU in Central Asia: Incentives and Constraints for Greater Engagement," ss.120-126.

60. Nicolás de Pedro, "The EU in Central Asia: Incentives and Constraints for Greater Engagement," s.128.

eğilimini devam ettirdiğini ve bu bağlamda güvenilirliği konusunda istikrarlı ve tutarlı bir izlenim verdiğini söylemek mümkündür. Mevcut sivil güç özellikleriyle, AB Rusya ve Çin gibi bölge güçlerinin uygulamalarından bariz bir şekilde ayrılmaktadır. Politika-nın görece başarısızlığı, gerek AB'nin dış politika alanındaki yapısal eksikliklerinden, gerekse de Orta Asya'nın kendine has ve AB'yi zorlayıcı özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Eksiklik olarak addedilen ve AB'nin bölgede sözü geçen ve stratejik hesaplamalara dâhil edilen bir uluslararası aktör olması için atması gereken adımlar, normatif güç özelliklerinden taviz verilmeden sürdürüldüğü takdirde mevcut AB politikasının devamlılığını sağlayabilecektir.